

بررسی احادیث تقیه از دیدگاه مجلسی اول

چکیده :

تقیه ، موضوعی است که در آیات قرآن و سنت مucchoman (ع) ریشه دارد و در فهم محتوا و هدف کلام ائمه مucchomin (ع) موثر است.

محمد تقی مجلسی ، ضرورت تقیه را افزون بر ادله قرآن و حدیث ، از طریق قاعده حفظ حرمت مسلمان نیز اثبات نموده است . او بین تقیه و اتفاقاً تفاوت می گذارد زیرا بخشی از احادیث با هدف اتفاقاً صادر شده است و نه تقیه .

وی درجات فهم مردم را در تقیه موثر و آن را از راه نشانه های سندی و محتوایی ، قابل تشخیص می داند و در نشانه های سندی به مواردی چون اتناسب حدیث به امام پیشین و حضور راوی عامی اشاره می نماید.

مجلسی نشانه های محتوایی را در قالب مواردی نظیر تعارض حدیث با خبر متواتر ، اضطراب و تشویش متن ، وجود قرایین دال بر مشابهت با روایات عامه مبتنی کرده است.

او در بحث وجوب تقیه ، دو شرط اضطرار و مقتضیات مخاطب را مورد تأکید قرار داده است.

کلید واژه : محمد تقی مجلسی ، تقیه ، اتفاق ، راوی عامی ، تعارض حدیث ، قرایین سندی و محتوایی حدیث.

تقیه از جمله موضوعات مهم فقهی ، اجتماعی و سیاسی مطرح از سوی فقها ، مفسران و محدثان فریقین است. این موضوع- برخلاف نظر برخی از عالمان اهل سنت- ویژه جریان فکری تشیع نبوده و تمامی فرق اسلامی به گونه ای آن را پذیرفته اند.

برخی از عالمان به درستی تأکید کرده اند که «تقیه نه منحصر به شیعه است و نه منحصر به مسلمانان، بلکه یکی از اصول اساسی عقلاست که هر جا اظهار عقیده باعث به هدر رفتن نیروها بدون هیچ گونه فایده باشد ، از آن خودداری می کنند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۲۵)

چنان که اشاره شد، این موضوع در جهان اسلام و در دیدگاه عالمان مسلمان تمام فرقه های اسلامی، مجال بحث دارد. (صفری، ۱۳۸۱/ نیز ر.ک : عمیدی، ۱۴۱۶ ق) اما در این مقاله ، موضوع تقیه و محدوده تأثیر آن در فهم روایات از دیدگاه مولا محمد تقی مجلسی مطرح می شود.

واژه شناسی تقيه :

لغت تقيه از ريشه «وقى يقى» به معنای مستور ساختن و نقطه مقابل آن «اضاعه» (مجلسی ، ۱۴۱۰ ق ، ج ۱۲ ، ص ۲۴۰) به معنای آشکار کردن است.

«وقوى» بر وزن «فعلى» از «وقيت» است که «واو» اول آن به «تاء» تبدیل شده و در صرف واژگان تقي و تقوی و تقيه و تقاء باقی مانده است. (فراهيدى، ۱۴۱۰ ق، ج ۵ ص ۲۳۸)

واژه «وقى» و «توقيت الشيء» به معنای حذر و خودداری کردن و تقيه نيز به اين معنا است که جمعی برای حفظ و پاسداشت يكديگر ، اظهار صلح و وفاق كنند، در حالى که در درون ، مخالف آن اند. (ابن منظور ، ۱۴۱۴ ق ، ج ۱۵ ، ص ۴۰۱)

تقيه در اصطلاح فقهاء :

فقهاء عظام برای تقيه ، تعاريف مختلفی ارائه کرده اند؛ از جمله شهید اول که تقيه را «روی خوش داشتن با مردم در باورهای ايشان برای امنیت جانی ، و نپرداختن به آنچه بدان باور ندارند ، برای دوری از جار و جنجال هايشان» (شهيد اول ، بي تا ، ج ۲ ، ص ۱۵۵) می داند.

پس چون تقيه امری است که کتمان حقیقت ، احتمال ضرر دینی یا دنیایی و اظهار زبانی با مخالفت درونی را همراه داشته باشد، آن را اين گونه تعريف می کنیم :

تقيه ، گفتار و رفتاري بر خلاف اعتقاد و باور حق مومنان است که برای حفظ دین و دنیای خود انجامش می دهند.

تفیه در قرآن:

در آیات قرآن کریم ، به موضوع تفیه به طور مستقیم و غیر مستقیم ، اشاره شده است. برخی از این آیات عبارتند

از :

۱- «لا ينخد المونون الكافرين و أولياء من دون المؤمنين و من يفعل ذلك فليس من الله في شيء إلا ان تتقوا منهم

تقاه و يحذركم الله نفسه و الى الله المصير»^۱ (آل عمران : ۲۸)

شاهد ادعا در این آیه ، استثنای «الا ان تتقوا منهم تقاه» است ، زیرا عالمان مسلمان ، جمله استثنائیه را دال بر تفیه

دانسته اند.

علی بن ابراهیم قمی آورده است : «این آیه ، اذنی است که ظاهرش بر خلاف باطن آن است و بر طبق ظاهرش

عمل می شود و نه بر اساس باطن مگر هنگام تفیه ، زیرا تفیه اجازه است به مومن تا وقتی کافری^۲ را می بیند، مانند

او نماز و روزه به پا دارد . در واقع ، به ظاهر تفیه می کند ، ولی در درون ، بر خلاف آن، به دین خدادست.» (قمی،

(۱۳۶۷، ج ۱، ص ۱۰۰)

محمد تقی مجلسی نیز در تفسیر این آیه معتقد است که «در قرآن مجید ، برای سب خدا و رسول ، رخصت تفیه

داده شده است ». (مجلسی ، ۱۳۷۶ ، ج ۶، ص ۴۵۱).

۲- «من كفر بالله من بعد إيمانه الا من اكره و قلبه مطمئن بالإيمان و لكن من شرح بالكفر صدراً فعليهم غضب^۳ من

الله و لهم عذاب عظيم» (نحل : ۱۰۶)

^۱ - مومنان نباید کافران را - به جای مومنان- به دوستی بگیرند و هر که چنین کند، در هیچ چیز (او را) از (دوستی) خدا (بهره ای) نیست ، مگر اینکه از آنان به نوعی تفیه کنید و خداوند ، شما را از (عقوبت) خود می ترساند، و بازگشت (همه) به سوی خدادست.

^۲ - در متون روایی شیعه هر گاه سخن از کافر به میان می آید ، احتمال دارد مراد غیر مسلمان و یا غیر شیعه باشد.

عبارت «إلا من أكره و قلبه مطمئن بالإيمان» مورد استناد برای صحت و جواز تقيه است. طبری(بیتا، ج ۱۴، ص ۱۲۲)، شأن نزول این آیه را عمار بن یاسر دانسته است.

عیاشی نیز به نقل از امام صادق (ع)، شأن نزول آیه را عمار بن یاسر می داند و می گوید: «به خدا قسم ، میشم از تقيه منع نشده بود و به خدا سوگند، می دانست که آیه إلا من أكره و قلبه مطمئن بالإيمان در حق عمار و یارانش نازل شده است.» (۱۳۸۰ ق، ج ۲ ص ۲۷۱)

۳- «و قال رجل مومن من آل فرعون يكتم ايمانه أتقتلون رجالاً أنيقول ربى الله و قد جاءكم بالبيانات من ربكم» (غافر: ۲۸)

این آیه و آیات پیشین آن ، به قضایای بنی اسرائیل و مومن آل فرعون اختصاص دارد و عبارت «يكتم ايمانه» برای اثبات جواز تقيه در قرآن به کار می رود.

تفسران در تفسیر این آیه ، کیستی مومن آل فرعون را مورد بحث قرار داده اند، اما آنچه در این مقاله اهمیت دارد ، گزارش قرآن از شرایط ایمان و احوال اوست. زیرا مومن آل فرعون ، با آنکه در دربار فرعون ، از مقربان و صاحب شأن و مقام بود ، به خدای واحد ایمان داشت و آن را از فرعون مخفی می کرد.

تفسران ، کتمان ایمان مومن آل فرعون را از باب تقيه و آن را مجاز دانسته اند.

- عبدالکریم خطیب ، مفسر معاصر می نویسد : «مخفى کردن ایمان در این مورد به علت ضعف یا ترس نبود... از سر سیاستی حکیمانه و تدبیری محکم بود». (بی تا ، ج ۱۲ ، ص ۱۲۲۶)

- علامه طباطبایی نیز معتقد است : «مومن آل فرعون قبطی و از خصیصان فرعون بود که فرعونیان از ایمان او بی خبر بودند و آن هم از باب تقيه بوده است.» (۱۳۷۴، ج ۱۷ ، ص ۳۲۸)

صادق صلوات الله عليه از سرمه روزه دار . فرمودند که باکی نیست ، زیرا که طعامی نیست که آن را بخورند.» .
(همو، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۳۷۱).

با توجه به مقدمه مذکور ، در خراسان از رضا(ع) نیز سوال می شود آیا می توان در ماه رمضان ، در چشم کسی که درد دارد ، دارو ریخت؟ امام (ع) می فرمایند : «هر گاه افطار کند ، دارو را بپاشد». مجلسی در توضیح این حدیث می نویسنند : «همیشه مجلس آن حضرت صلوات الله عليه پر بود از علمای اهل سنت . حضرت به عنوان جواب می فرمایند که سنیان موافق مذهب خود و شیعیان موافق مذهب ائمه هدی صلوات الله علیہم ، بفهمند و محتمل است که مراد این باشد که در شب ، دارو بر چشم کند استحباباً.» (همان جا)

۲-۲ جلسات خصوصی :

امامان (ع) هر گاه در موقعیتی بودند که فقط یاران خاص ایشان حضور داشتند حقیقت کامل سخن را مطرح می ساختند و احتمال تقيه در چنین مواضعی برطرف می شد. اگر بتوان یاران صدیق ائمه (ع) را شناس و موقعیت بیان احادیث را کشف نمود، می توان حکم کرد که یک حدیث به علت آنکه مخاطب از یاران امام(ع) است ، فاقد شائبه تقيه است و به آن عمل می شود.

- پرسش اختصاصی علی بن جعفر از زکات عبد مکاتب:

یکی از یاران خاص امام موسی بن جعفر (ع) ، برادر گرامی ایشان ، علی بن جعفر (ع) است. وی نزد امام هفتم (ع) و اندرون خانه ایشان حضور داشت و به همین دلیل ، احادیث منقول از وی بدون تقبیه است . نمونه ای از آن

ها چنین است :

علی بن جعفر(ع) از امام هفتم (ع) سوال می کند : «درباره عبد مکاتب ، آیا زکات فطره ماه رمضان بر عهده کسی است که با او قرارداد بسته و آیا شهادتش جایز نیست». (همان ، ج ۶ ، ص ۶۶۷) در ادامه ، مجلسی به نقل از صدقه می نویسد:«این پاسخ بر سیل استفهام انکاری بوده است و مراد امام (ع) این بود که چگونه فطره باشد و شهادتش مسموع نباشد؟»

اما مجلسی در سخن صدقه خدشه وارد کرده ، آن را عاری از تقبیه می داند، زیرا «حق این است که تقبیه در احادیث علی بن جعفر (ع) کم است چون همیشه در خدمت حضرت بود و اندرون خانه راه داشت . ممکن بود او را که هر سوالی داشته باشد ، در خلوت سوال کند و از جهت این است که احادیث او از تقبیه سالم است .» (همان ، ج ۶ ، ص ۶۶۸)

۳-۲ نامه ها

انسان همواره و در همه زمان ها به نوشه ها ، حساسیت و توجه بیشتری داشته است. زیرا یک سند رسمی تلقی می شود و نویسنده تلاش دارد به نوعی بنویسد که از هر گونه حساسیت و مشکل آفرینی پیشگیری نماید. این موضوع زمانی حساس تر می شود که نویسنده تحت مراقبت حاکمان سیاسی باشد و هیچ حرکت او از چشم ایشان به دور نباشد.

بنابراین ، از دوران امام هشتم(ع) به بعد که حاکمان عباسی به دنبال اعمال مراقبت شدیدتر بر امامان شیعه بودند و تلاش می کردند تا به هر بهانه ای ایشان را نزد خویش تحت نظر داشته باشند، نامه نگاری ها و نامه رسانی ها با سخت گیری ها و حساسیت های بیشتری رو به رو بود.

برای توضیح مسئله حساس نامه ها و پاسخ گویی به آنها ، سوال حسین بن سعید از امام هشتم(ع) را مطرح می کنیم. حسین بن سعید سوال می کند هنگام برداشتن تابوت میت آن را از کدام سو بردارند ؟ امام (ع) در جواب مرقوم می فرمایند : «از هر طرف که بخواهند.»

مجلسی در شرح این حدیث ، معتقد است اخبار مزبور بدین صورت جمع می شود که واجب نبوده، و حمل بر تقیه یا تقا اظهر است ، به خصوص در نامه های امام رضا(ع) تا آخرین امام (عج) و به همین دلیل ، امامان برای جلوگیری از شناسایی شیعیان و آسیب رسیدن به ایشان ، نامه های خود را با تقیه یا اتقا نوشته اند. (همان ، ج ۲ ،

ص ۳۱۷

نتیجه گیری :

از بررسی نقطه نظرات محمد تقی مجلسی چنین برمی آید که :

- ۱- تقیه ، گفتار و رفتار متفاوت با باور حق درونی مومنان است که برای حفظ دین و دنیای خود در زمان اضطرار ، رخ می دهد.
- ۲- اتقا، تلاش برای حفظ جان و مال برادران دینی ، با کتمان حقیقت و اظهار نظری خلاف باور درونی خود است.
- ۳- بررسی روایات تقیه ای و دقیت در تعیین جایگاه روایت از حیث تقیه یا اتقا ، به فهم دقیق ما از روایت کمک خواهد کرد و
- ۴- ائمه پس از امام کاظم(ع) گاهی نامه های خود را با روش اتقای مومنان پاسخ داده اند.
- ۵- جایگاه تقیه با میزان درک و فهم متفاوت مردم ، مرتبط است.
- ۶- شناخت نشانه های سندی و متنی از قبیل حضور راوی عامی و امر به سکوت یا ابهام در حدیث ، برای تشخیص احادیث تقیه ای اهمیت دارد.
- ۷- احتمال استفهام انکاری در متن حدیث ، حاکی از وجود تقیه در حدیث است.
- ۸- مجلسی ، اضطرار را یکی از عوامل رخ دادن تقیه می داند. مصادیقی چون حضور امام باقر(ع) در نماز جمعه ، حاکی از تقیه است.
- ۹- حضور مخاطبان متعدد با دیدگاه های فکری و مذهبی مختلف در مجالس امامان(ع) ، از موجبات بروز تقیه آنان بوده است.

منابع :

- ۱- قران کریم

- ٢- ابن منظور ، محمد بن مكرم؛ لسان العرب ؛ ج ٣ ، بيروت : دار صادر ، ١٤١٤ ق.
- ٣- خطيب ، عبدالكريم ؛ التفسير القرآني للقرآن ؛ بی جا ، بی تا ، (با استفاده از نرم افزار جامع تفاسیر نور) .
- ٤- شهید اول ، محمد بن مکی عاملی ؛ القواعد و الفوائد ؛ تصحیح سید عبدالهادی حکیم ؛ الطبعه الاولی ، قم : مکتبه المفید ، بی تا
- ٥- صدوق ، ابوجعفر محمد بن علی (ابن بابویه) ؛ من لا يحضره الفقيه ؛ علی اکبر غفاری ، ج ١ ، تهران : دار الكتب الاسلامیه ، ١٣٨٥ق.
- ٦- صفری ، نعمت الله ؛ نقش تقيه در استنباط ؛ ج ١ ، قم : بوستان کتاب ، ١٣٨١ ش.
- ٧- طباطبایی ، سید محمد حسین ؛ تفسیر المیزان ؛ ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی ج ٥ ، قم : انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه ، ١٣٧٤ ش.
- ٨- طبری ، ابوجعفر محمد بن جریر؛ جامع البیان فی تفسیر القرآن ، ج ١، بيروت : دار المعرفه ، بی تا.
- ٩- عمیدی ، ثامر هاشم حبیب ؛ واقع التقيیه عند المذاهب الاسلامیه من غير الشیعه الامامیه ؛ قم : مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه ، ١٤١٦ ق.
- ١٠- عیاشی ، محمد بن مسعود ؛ کتاب التفسیر ؛ تصحیح / تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی، تهران : چاپخانه علمیه ١٣٨٠ ق.
- ١١- فراهیدی ، خلیل بن احمد؛ العین ؛ ج ٢ ، قم : انتشارات هجرت ، ١٤١٠ ق.
- ١٢- قمی ، علی بن ابراهیم ؛ تفسیر قمی ؛ ج ٤ ، تحقیق سید طیب موسوی جزایری ، قم : دار الكتاب ، ١٣٦٧ ش.
- ١٣- مجلسی ، محمد تقی ؛ روضه المتقین فی شرح من لا يحضره الفقيه ؛ ج ١ ؛ قم : العلمیه ، ١٤١٠ ق.
- ١٤- لوامع صاحب قرانی المشتهر بشرح الفقيه ، ج ١ ، قم : موسسه دار التفسیر ، ١٣٧٦ ش.
- ١٥- مکارم شیرازی ، ناصر ، پیام امام شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه ؛ ج ١ ؛ تهران : دار الكتب الاسلامیه ، ١٣٧٥ ش.